

ORTAÇAĞ VE SONRASI MUŞ İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI - 2008-2010

Bülent Nuri KILAVUZ*

GİRİŞ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda; Muş İli ve ilçelerinde yüzey araştırması başkanlığımdaki bir ekiple 2008-2010 yıllarının Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri maddi destek vermiştir¹.

Yüzey Araştırmasının 2008 dönemi Malazgirt İlçesi ve köylerinde, 2009 dönemi Bulanık İlçesi ve köylerinde, 2010 döneminin ilk günleri Muş kent merkezinde, Varto İlçesi'nin orta ve batı bölümünde ve son zamanlarda da Hasköy ve Korkut ilçelerinin köylerinde gerçekleştirilmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında aşağıda belirtilen kültür varlıkları tespit edilmiştir.

2008 yılı araştırmasında; Malazgirt ilçe merkezinde halk tarafından han olduğu söylenen bir yapı, günümüzde depo olarak kullanılan başka bir mimari yapı, temel seviyesinde günümüze ulaşmış bir cami ve kaçak kazılar sonucunda bir kısmı ortaya çıkmış bir mescit, Mollabaki

Köyü ile Muş arasında iki köprü kalıntısı ve kısmen sağlam bir köprü, Dirimpınar Köyü'nde bir han kalıntısı, Malazgirt girişinde Hatun Köprüsü yakınında Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bir değirmen, Bulanık İlçesi Abdalbeyazit Köyü'nde bir ev, Bulanık İlçesi Uzgörür Beldesi'nde kaya kilisesi, Mollakent Beldesi'nde mezarlık içinde 4 açık türbe mimari yapı olarak tespit edilmiştir. Bu anıtsal yapılarla birlikte Malazgirt ilçe merkezinde iki, Oğuzhan Köyü, Tatargazi Köyü, Yaramış Köyü, Karaali Köyü, Oda Köy, Yolgözler Köyü, Aliyar Köyü, Hasan Paşa Köyü, Bulanık İlçesi Abdalbeyazit Köyü, Bulanık İlçesi Uzgörür Beldesi Alagez Mahallesi (Köyü) ve Bulanık İlçesi Mollakent Beldesi'nde tespit edilen mezarlıklar ve mezartaşları incelenmiştir.

2009 yılı araştırmalarında Muş İli Merkez İlçesi'ne bağlı Kırköy Beldesi'nde iki kilise, Günbatmaz Köyü'nde ev, Elmakaya Beldesi'nde bir han, Altınoluk Köyü'nde bir kilise kalıntısı, Kurganlı Köyü'nde bir kümbet kalıntısı ve bir açık türbe, Esenlik Köyü'nde 3 açık türbe, Balotu Köyü'nde köprü kalıntısı, Yemişen Beldesi'nde 1 konak, Mollakent Pınarbaşı Mahallesi'nde bir türbe ve Yeşilyurt Mahallesi'nde bir

evden oluşan anıt eserler; Bulanık Akçaar-
mut Köyü'nde, Olurdere Köyü'nde, Oğlak-
kaya Köyü'nde, Günbatmaz Köyü'nde, Gü-
müşpınar Köyü'nde, Elmakaya Beldesi'nde,
Günyurdu Köyü'nde, Gölyanı Köyü'nde, Ko-
yunağılı Köyü'nde, Bostancılar Köyü'nde,
Kurganlı Köyü'nde, Esenlik Köyü'nde,
Yemişen Beldesi'nde, Mollakent Belde-
si civarında; Adakent Mezarlığı, Akkent
Mezarlığı, Marnuk Tepesi'nde, Mollakent
Pınarbaşı Mahallesi'nde tescilli mezarlık,
Yokuşbaşı Köyü'nde bir mezarlık tespit
edilerek incelenmiştir. Ayrıca Mollakent
Beldesi civarında Akkent yerleşim alanı
tespit edilmiştir.

2010 yılı araştırmalarında; Muş Mer-
kez ilçeye bağlı Bağlar Köyü'nde bir şapel,
Yukarı Yongalı Köyü'nde tescilli kiliseye
ait iki yapı ve bir şapel, Varto İlçesi'nin
Buzlugöze Köyü'nde bir çeşme, Muş mer-
kezde Tahsin Saraç Evi, Balkayalar Evi,
Hakim Erden Evi, Rıza Çete Evi, Cengiz
Rençber Evi, Cemile Polat Evi, Alaaddin
Bey Camii bitişiğindeki tarihi yapı tespit
edilerek incelenmiştir. Tarihi mezarlıklar
ve mezartaşları tespit edilmiştir. Bunlar;
Muş merkez Ağartı Köyü, Hasköy Büvetli
köyü, Korkut Gültepe Köyü, Varto Görgü
köyü, Oğlakçı Köyü, Çobandağı Köyü, Ya-
yıklı Köyü, Diktepeler Köyü, Küçüktepe
Köyü, Doğanca Köyü, Armutkaşı Köyü, Gü-
zelkent Köyü, Buzlugöze Köyü'nde bulun-
maktadır.

1. ANIT ESERLER

Muş ilinde araştırmalar sırasında
tespit edilen mimari eserler buldukları
bölgeler göre özellikle malzeme ve yapı
gurubu bakımından farklılık arzettek-
dir. Açık türbeler daha çok Bulanık İlçe-
si sınırlarında karşımıza çıkarken burada
malzeme andezit tüf, Malazgirt bölgesin-

de bazalt ağırlıklı malzeme, Muş merkez-
de ise sivil mimari eserlerde kerpiç, di-
ğer yapılarda andezit tüf malzeme dikkat
çekicidir.

Tespit edilen ve incelenen yapılar-
dan örnekler verecek olursak.

1.1. MALAZGİRT MENGÜCEK GAZİ MAHALLESİNDE HAN KALINTISI

Han kalıntısı Malazgirt İlçe merke-
zinde, ilçenin güneyinde Mengücek Gazi
Mahallesi, Afşin Sokak'ta yer almaktadır.
Yapı dışarıdan 17.00 x 10.00 m., içerden
14.50 x 7.80 m. ölçülerinde, kuzey-güney
doğrultusunda dikdörtgen planlı tek bö-
lümünden oluşmaktadır. Duvar kalınlığı 1.00
m. dir. Günümüzde sadece dört beden
duvarı mevcut olup üst örtüsü tamamen
yıkılmıştır. Han, fazla düzgün olmayan
kaba yonu taş malzemeyle inşa edilmiştir.
İç mekanda geçiş sistemlerinde ve duvar
yüzeyindeki kemer kalıntılarındaki yer yer
düzgün kesmetaş malzemeye de yer ve-
rilmiştir. Taş malzeme iri gözenekli dışı
bazalttır. Taş kaplamalar sökülüştür.
Bu cephedeki beden duvarları diğer cep-
helere oranla daha alçaktır. Kuzey, doğu
ve kuzey cephelerin eksenlerinde, beden
duvarlarının üst hizasında sonlanan, günü-
müzde büyük oranda tahrip olmuş üç pen-
cere ile güney cephenin ortasında büyük
oranda bozulmuş dikdörtgen formlu bir
kapı açıklığı bulunmaktadır.

Yapının güneyinde sonraki döneler-
de eklenmiş ahşap destekli bir sundurma
vardır. Doğu ve batı beden duvarlarında
kemer izleri belirgindir. Bu bölümlerde
düzgün kesme taş kaplamalardan az da
olsa günümüze ulaşmıştır. Kalan izlerden
anlaşıldığı kadarıyla yapının güney ve ku-
zey bölümleri 3.30 m. derinliğinde beşik

tonozla, orta bölüm de muhtemelen 6.00 m. çapında kubbeye örtülüdür. (Resim: 1)

Resim 1: Malazgirt Mengücek Gazi Mahallesi Han

1.2. MALAZGİRT ŞEKERBULAK MAHALLESİ MESCİTİ

Mahalle, Malazgirt merkezinin 2 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Defineciler tarafından yapılan kaçak kazı sonucunda ortaya çıkmıştır. Yarım dairesel planlı olduğu anlaşılan mihrap bu kaçak kazılar sonucunda parçalanmıştır.

Mescidin duvarları izlenebilmektedir. Mescidin iç ölçülerinin 4.75 x 4.75 m. oluşu anlaşılmaktadır. Malzeme olarak fazla düzgün olmayan dışi bazalt kaba yonu taş kullanılmıştır. (Resim: 2)

Resim 2: Malazgirt Şekerbulak Mahallesi Mescidi

1.3. BULANIK - ABDALBAYAZIT KÖYÜ SERVET ARSLAN EVİ

Ev, köy merkezinde, hakim bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Günümüzde Servet Arslan ve kardeşleri tarafından kullanılmaktadır. Batı cephenin güney ucunda kornişin altında iki satırlık, celi sülüs hatlı nazar ayeti yazılı kitabesinde 1320 / 1902 tarihi bulunmaktadır. Servet Arslan'ın verdiği bilgilere göre ev dedelerinin babası Yusuf tarafından yaptırılmıştır.

Evin dış ölçüleri 12.00 x 12.50 m. dir. Doğu-batı doğrultusunda eğimli bir alana kurulduğundan batı cephesi daha yüksektir. Batı cephede iç mekândaki iki odaya açılan, dikdörtgen formlu ve basık kemer alınlıklı üçer pencere vardır. Beden duvarları üstte taş kornişle sonlamaktadır. Kuzey cephenin doğusunda dışa yarım daire şeklinde taşıntı yapan ve üstte doğru daralan hamam bölümü bulunmaktadır. Bunun doğu cephede bitişiğinde de kiler bölümü yer alır. Doğu cephe tamamen sağırdır. Güney cephenin doğusunda giriş, batısında odalardan birine açılan iki pencere bulunur. Giriş kapısına 8 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Giriş derin sivri kemerli niş içinde basık kemerlidir. Sivri kemerin iki yanında daire rozet bulunmaktadır. Rozetleri içleri altı kollu yıldız kompozisyonu işlemelidir. Basık kemer alınlığında hilal motifi, kemer alnında da altı daire kompozisyon vardır.

Sofa 3.00 x 8.00 m. ölçülerindedir. Batısında odalara açılan iki kapı ve aralarında büyük bir niş, doğu duvarında küçük bir niş, ocak, çeşme ve kuzeydoğu köşede kiler kapısı, kuzey duvarında banyo girişi ve buna bitişik bir niş içine yerleştirilmiş dışa açılan ikinci kapı bulunmaktadır. So-

fanın zemini taş kaplamalıdır. Sofa batı-doğu doğrultusunda yerleştirilmiş ahşap kirişlere oturan düz dam örtülüdür.

Odalara dikdörtgen formlu kapılarla girilir. Günümüzde sadece 4.50 x 6.30 m. ölçülerindeki güney oda kullanılmaktadır. Batı duvardaki üç, güney duvarın batısındaki iki olmak üzere beş pencereyle aydınlatılmaktadır. Pencere önlerinde zeminden 50 cm. yüksekliğinde sekiler vardır. Pencere içlerine yerleştirilen çifte nişler kırık kemer kavsaralıdır. Kuzey ve güney duvarlarının ortasında karşılıklı birer dolap nişi vardır. Oda güney-kuzey doğrultusunda yerleştirilmiş ahşap kirişlere oturan düz dam örtülüdür. Kuzey odanın tavanı çöktüğü için günümüzde kullanılmamaktadır. Diğer odayla aynı özelliklere sahiptir. Sadece güney cephedeki pencerelere ve bu yöndeki sekiye yer verilmemiştir.

Banyo içerden 1.55 m. çapında daire planlı ve basık kubbe örtülüdür. Ana kütlede dışa yarım daire planında taşıntı yapmaktadır. Kiler-mutfak 2.30 x 3.20 m. ölçülerindedir. Üstü basık beşik tonoz örtülüdür.

Ev tamamen düzgün kesme andezit tüf taşıyla inşa edilmiştir. Dış cephede beden duvarlarını dolaşan ahşap bir hatıl vardır. İç mekanda odalar kireç badanasıyla boyanmıştır. Üstten tamamen sıkıştırılmış toprak damla örtülüdür. (Resim: 3)

Resim 3: Abdalbayezit Köyü Servet Anslan Evi dış görünüşü

1.4. BULANIK - UZGÖRÜR KAYA KİLİSESİ

Kilise Bulanık İlçesi, Uzgörür Beldesi'nin yaklaşık 3 km. güneyinde Mollakent Deresinin batı kenarında, doğal kayalıkta yer almaktadır. Kayalık dere yatağından yaklaşık 30 m. yükseklikte, kuzey - güney doğrultusunda uzanmaktadır. Kayalığın, güneyinde ve orta yüksekliğinde yer alır. Muhtemelen doğal etkenlerle kayalığın doğu cephesi ve kilisenin apsis bölümü iri bir kaya kütle halinde dere yatağına yıkılmıştır. Kiliseye çıkmak için bir merdiven bulunmamaktadır. Kilisenin kuzey tarafından taşlardaki oyuklara aracılığıyla çıkılmaktadır.

Ana kayanın oyulmasıyla düzenlenmiş kilise, kuzey - güney doğrultusunda dikdörtgen bir hacmin güney bölümünde bulunmaktadır. Kuzey bölüm, giriş mekanı olarak değerlendirilmiştir. Bu bölüm ortadaki üçgen formlu bir ayakla ikiye ayrılmıştır. Kuzeydeki ilk bölümün ortasında da, zeminde 0.80 x 1.10 m. ağız ölçülerine sahip sarnıç veya kuyu ağızı bulunmaktadır. Bu kyunun karşısında da batı cephede bir niş vardır. Ayağın batı cephesi de karşılıklı sövelerle bir kapı formundadır. Bu bölüm de dar tutulmuştur. Giriş bölümünün ikinci mekânı biraz daha küçüktür. Esas mekâna kuzey cephedeki iki girişle geçilmektedir. Girişler birbirlerinden ortadaki yamuk formlu büyük bir taş kütleyle ayrılmıştır. Her iki giriş de iç kısımdaki söveleriyle bir kapı formundadır.

Kilisenin içi mekânı 5.60 x 1.95 m. ölçülerindedir. Doğu duvarda iç mekân genişliğinde, 1.45 m. derinliğinde, yarım kubbe örtülü büyük bir apsis vardır. Güney duvarda ard arda eşit ölçülerde ve aynı formda, yarım daire planlı, yarım kubbe örtülü üç niş, kuzey duvarda iki kapı ve aralarındaki ayağın içe bakan cephesinde, güney nişin

orta nişinin tam karşısında aynı formda bir niş, batı cephenin ortasında da üçgen planlı bir niş bulunmaktadır. Mekân, nişlerin arasındaki ayaklara oturan iki yuvarlak kemerle desteklenmiş, ana kayanın oyulmasıyla düzenlenmiş beşik tonozla örtülüdür. Apsisin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Kalan izlerden apsisin ortasında kare formlu bir pencerenin olduğu anlaşılmaktadır. Kilisede herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır (Resim:4-5).

Resim 4: Uzgörür Beldesi Kaya Kilisesi dış görünüşü

Resim 5: Uzgörür Beldesi Kaya Kilisesi iç görünüşü

1.5. KIRKÖY KİLİSESİ

Kilise, Muş Merkez ilçenin Kirköy Beldesi'nin Kültür Mahallesi'nde bulunmaktadır. Günümüzde özel mülkiyette bulunan ve depo olarak kullanılan yapının giriş cephesi ve çatısında yıkılmalar var-

dır. Kumtaşından kaba yonu taş kaplı, moloztaş dolgulu beden duvarlarında fazla pencereye yer verilmemiştir. Cephelerde birer mazgal pencereye sahiptir.

Resim 6: Kirköy Kilise güneybatı genel görünümü

Tek nefli kilise dıştan 19.20 x 9.50 m., içten 16.60 x 6.80 m. ölçülerindedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilisenin batı cephesindeki giriş kapısı basık kemerlidir. Yarım daire planlı apsis dışa taşıntılı değildir. Kilise içeriden de aynı malzemeyle kaplıdır. Mekânı boydan boya örten yuvarlak beşik tonoz tuğla malzemeyle örülmüştür. Üst örtü apsis önündekiyle birlikte üç kemerle desteklenmişse de düzgün kesmetaş malzemedен oluştuğu anlaşılan bu kemerlerin kaplamaları sökülmüştür. İç mekânda kuzey ve güney duvarları, yuvarlak üç kör kemerle bölümlere ayrılmıştır. Bu kemerlerden ortadakilerin içlerinde birer mazgal pencere bulunur. Kuzey duvarda, apsis yanındaki kemerin içinde vaftiz teknesi yer almaktadır. Büyük oranda tahrip olmuştur. Kalan izlerden yuvarlak kemerli bir niş içinde yer aldığı, nişin dört yandan dıştan kaval silme, içten bitkisel kompozisyonlu bir bordürle çevrelendiği anlaşılmaktadır. Yarım daire planlı apsis yarım kubbeyle örtülüdür. Apsisin köşelerindeki boşluklarda birer küçük oda, pastaforion hücreleri bulunmaktadır (Resim:6). Ayırı-

ca bu odalar apsisin yarım daire duvarının içinden küçük bir dehlizle bağlantılıdır. Apsisin duvarlarında sadece kuzeydekiler sağlam olarak gelebilmiş yuvarlak kemerli nişler vardır. Bu nişler güneydekiler ve apsisin ortasındaki pencerenin nişiyle birlikte yediye çıkmaktadır. Bu nişlerden ikisinde haç işlemeli birer taş mevcuttur. Kilise herhangi bir kitabe yoktur. Dışarıdan toprak damla örtülüdür. (Resim:7).

Resim 7: Kırköy Kilise iç mekan

1.6. YEMİŞEN HALEF AĞA KONAĞI

Yemişen Beldesi Saray Mahallesi'nde yer almaktadır. Günümüzde büyük oranda yıkık vaziyettedir. İki katlı konağın kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde 1239/1824 tarihli inşa kitabesi vardır. Konağın kuzeyinde bir avlusu bulunmaktadır. Konağın üst katının üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Alt katta bir ahır iki depo vardır. Konak doğu-batı doğrultusunda 23.90 x 10.70 m. ölçülerindedir. Doğu cephesine inşasından sonra bir oda eklenmiştir. Konak içerden ve dışarıdan düzgün kesme andezit tüf taşıyla inşa edilmiştir.

Alt katların girişleri güney ve batı cephelerden sağlanmaktadır. Üst kata giriş kuzey cephenin ortasındaki anıtsal

kapıyla sağlanır. Kapı derin sivri kemer formu niş içinde basık kemerlidir. Kapının iki yanında birer seki yer alır. Sivri kemer ayakları konsol formunda başlıklı gömme burmalı sütüncelere oturmaktadır. Yanlarında da burmalı kaval silmeyle çevrelenmiş geometrik kompozisyon işlemeli panolar mevcuttur. Sivri kemer ve basık kemer de dışarıdan geometrik süslemeli bir kuşakla çevrelenmiştir. Sivri kemer gözünde dört satırlık inşa kitabesi ile köşelerinde dört dairesel madalyon vardır. Madalyonların içleri gülbezek motifi süslemelidir. Girişin üstünde dışa taşıntılı ahşap hatıllardan bu cephede ahşap bir cumbanın olduğu anlaşılmaktadır (Resim:8).

Resim 8: Yemişen Halef Ağa Konağı kuzey cephe

Girişten dikdörtgen planlı bir koridora geçilmektedir. Bugün içi tamamen moloz dolguludur. Ahşap bir merdivenle buradan ikinci kata çıkıldığı anlaşılmaktadır. Koridorun güneyinde ikinci kat seviyesinde dikdörtgen formu bir kapıyla ikinci kata çıkılır. İzlerden koridorun beşik tonoz örtülü olduğu belirgindir.

İkinci katta giriş koridorunun batısındaki odalar yıkılmıştır. Sadece doğusundaki iki odanın duvarları mevcuttur. Bu odalardan içteki kuzeye bakan tek bir pencereye sahiptir. Pencerenin duvarları

diyagonal olup içlerine birer niş yerleştirilmiştir. Nişler taş kemerlidir. Odanın güneyinde bir giriş kapısı vardır. Dış oda biraz daha büyük boyutludur. Kuzey cepheye açılan iki pencereye sahiptir. Bu pencerelerin de yan duvarları diyagonaldir. Odanın doğu duvarında, pencerenin yanında bir seki üstünde küçük bir niş vardır.

Konağın güney cephesinde bir tandır evi (mutfak) bulunmaktadır. Doğu cephe- de sonradan eklendiği anlaşılan tek göz- lü altı masif dolgulu bir oda vardır. Ahır bölümüne güney cepheden geçilmektedir. Dikdörtgen planlı ahır yan yana iki dik- dörtgen bölümden oluşur. Birinci bölümün üstü taş malzemeye beşik tonoz örtülü- dür. Tonoz ortadan bir kemerle destek- lenmiştir. Bölümün doğu duvarında yuvar- lak kemerli bir niş yer alır. İkinci bölüm yaklaşık aynı boyutlardadır. Bu bölümün üzeri sivri beşik tonoz örtülmüştür. To- noz kemerle desteklenmiştir. Bölümlerin güney cephelerinde birer mazgal pencere vardır. Konutun batısında kalan iki bölü- me ise girilemedi.

Konağın doğusuna eklenen oda sağ- lam ve kullanılmaktadır. Üzerindeki kita- beden 1323/1905 tarihinde yapıldığı an-laşılmaktadır. Doğu cephedeki bir merdi- venle çıkılır. Odanın güneyinde bir koridor bulunmaktadır. Odanın güney cephesinde üç, doğu cephesinde bir pencere vardır. Üstü ahşap hatıllı düz toprak damla ör- tülüdür.

1.7. BALOTU KÖYÜ SEYDA KÖPRÜSÜ

Köprü Balotu Köyü'nün 8 km. ku- zeybatısında, Karaağıl Beldesi'nin 3 km.

güneyinde Murat Nehri üzerinde bulun- maktadır. Yaklaşık 50 m. uzunluğunda olan köprünün yine yaklaşık 10'ar m. ge- nişliğindeki üç kemeri günümüze ulaşama- mıştır. Köprünün iki ayağı Murat Nehri içinde kalmıştır. Köprünün yan ayakları ise tahrip olmuştur. Köprünün ortadaki iki ayağının memba yönlerindeki selyaranları üçgen formlu, mansap yönündeki topukla- rı da yarım daire planlıdır. Köprünün orta ayaklarının içlerinde birer küçük odanın varlığı anlaşılmaktadır (Resim: 9).

Resim 9: Balotu Köyü Seyda Köprüsü

1.8. KURGANLI KÖYÜ KÜMBET

Kurganlı Köyü'nün 6 km. batısında Erzurum il sınırına yakın bir konumda, Zirnaki Tepe'de yol kenarındaki kümbet- in sadece cenazelik bölümü mevcuttur. Üst bölümü tamamen yıkılmıştır. Kümbet her kenarı yaklaşık 3.00 m. uzunluğunda sekizgen planlıdır. Kümbetin batı cephe- sinde düz atkı taşlı bir kapı vardır. Gü- neyden kuzeye doğru meyilli bir alana ku- rulmuştur. Kuzeydoğu köşesi yıkılmıştır. İçerden ve dışarıdan düzgün kesmetaş malzemeye inşa edilmiştir. Kümbetin iç bölümü 4.30 x 5.80 m. ölçülerinde doğu- batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

Üstü moloz taş malzemeli beşik tonoz örtülüdür (Resim:10).

Resim 10: Kurganlı Köyü Kümbeti

1.9. KURGANLI KÖYÜ AÇIK TÜRBE

Açık Türbe köyün yaklaşık 500 m. kuzeydoğusunda bulunan mezarlık içinde yer alır. Yapı dıştan 4.15 x 4.26 m. ölçülerindedir. Tamamen andezit tuf düzgün kesmetaş malzeme ile yapılan duvarlar 1.30 m. yüksekliğinde olup iki yana eğimli bir harpuşta ile sonlanmaktadır. Duvar yüzeyinde herhangi bir girişe yer verilmemiştir. Türbede iki mezar bulunmaktadır. Bunlardan 1314/1896 tarihli kuzey mezarın şahideleri sağlam iken güney mezarın şahideleri yarıya kadar kırılmıştır (Resim: 11).

Resim 11: Kurganlı Köyü Açık Türbe

1.10. TAHSİN SARAÇ EVİ

Muş merkezdeki tarihi evler Kale, Dere, Minare ve Murat Paşa Mahallelerinde bulunmaktadır. Evler genellikle iki katlıdır. Alt katlar yaklaşık 1-2 m. yüksekliğe kadar moloztaş, üst bölümler kerpiç malzeme kullanımı yaygın olmakla birlikte; Balkayalar evinde güney ve doğu cephe beden duvarlarında tuğla malzeme, Tahsin Saraç Evi'ninin güney cephesinde taş malzeme kullanılmıştır. Evler orta sofalıdır. Cepheleindeki kemerli girişleri ve taş kemerli pencere alınlıkları ile dikkat çekici, bölgeye özgü karakteristik bir özellik sergiler.

Tahsin Saraç Evi, Muş Merkez ilçe Minare Mahallesi'nde, Muş Ulu Camii'nin doğusunda bulunmaktadır. İki katlı olan evin güneye bakan ön cephesi düzgün keme taş malzemeli iken diğer cepheler alt katta moloz taş, üst katta kerpiç malzemedir. Giriş güney cephenin ekseninde yer alır. Giriş kapısı sivri kemerli bir niş içinde düz atkı taşlıdır. Kapının iki yanında yuvarlak kemer formlu ve kaval silmeyle düzenlenmiş birer yüzeysel niş vardır. Kemer üzengisinde sütun başlığı biçiminde konsollar bulunur. Alt katta, günümüzde güney cephedeki sokağa açılan iki dükkan, bunların kuzeyinde de iki oda yer almaktadır (Resim: 12). Ortada güney-kuzey doğrultusundaki sofa ile oda-

Resim 12: Tahsin Saraç Evi güney cephe

lara ve üst kata çıkış merdivenine geçilir. Merdiven sofanın doğusunda yer alır. Üst kat ortada sofa ve dört odadan oluşmaktadır. Üst kat günümüzde kuzeydeki bir duvarla ayrılmış ve iki oda daha düzenlenmiştir. Güney cephedeki üst kat pencereleri düz atkı taşlı ve yuvarlak kemer alınlıklıysa da yan cephelerde sivri kemer alınlıklı oldukları anlaşılmaktadır. Alt katta depo olarak kullanılan kuzeybatıdaki odadan pencerelerin orijinalde içerden mazgal formu oldukları anlaşılmaktadır. Üst kattaki pencerelerin orijinalikleri bozulmuştur. Dış cephede sıvaların dökülen kısımlarından alt katın moloz taş malzemeyle, üst katın kerpiç malzemeyle, pencere kemerlerinin de tuğla malzemeyle yapılmıştır. Ev duvarları içerden kerpiç sıvayla sıvalıdır. Beden duvarlarında ahşap hatıllara da yer verilmiştir. Kat merdivenleri ahşap malzemedir. Kat arasındaki döşeme de ahşap malzemedir.

1.11. BALKAYALAR EVİ

Muş merkez Minare Mahallesi, Fabrika Caddesi'nde, Muş Ulu Cami'nin yaklaşık 75 m. güneyinde bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ev iki katlı, 17.0x8.70 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Birinci kat kaba yonu taş, ikinci kat tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Kot seviyesi biraz yüksek olan batı cephe kerpiç malzemedir. Dışarıdan beşik çatıyla örtülüdür. Ana caddeye bakan doğu cephedeki pencereler kaş kemer alınlıklıdır. Güney cephede alt katın batısında ana kapı, tali kapı ve doğuda bir pencere bulunmaktadır. Üst katta form bakımından doğu cepheye benzeyen iki pencere bulunmaktadır. Bu cephede tuğla malzeme birinci katta da olmakla birlikte daha fazla kullanılmıştır (Resim: 13).

Resim 13: Balkayalar Evi güneydoğu genel görünüşü

Her iki kapı da dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış ve üstte testere dişli sıralı bir kornişle sonlanmıştır. Daha büyük boyutlardaki ana kapı başlıklı ayaklara oturan iki kademeli sivri kemerli kuşatma kemeriyle çevrelenmiştir. Kemerle testere dişli korniş arasında küçük bir kare pencere yer alır. Kapı düz atkı taşlı, çift kanatlı, ahşap malzeme ve dışarıdan metal kaplamalıdır. Tali kapı biraz daha küçük boyutlardadır. Kapı alınlığı pencerelere benzer biçimde kaş kemer formudur. Tali kapı salona, ana kapı sofaya açılmaktadır.

Dış sofalı evler planındadır. Sofanın kuzeyinde bir, doğusunda iki oda vardır. Bu odalardan güneydoğudaki diğerlerinden biraz daha büyüktür. Sofanın kuzeyindeki sahanlık ve merdivenle ikinci kata çıkılır. İkinci kat da aynı düzeni tekrarlamaktadır. İkinci katta ev kuzeybatı köşeden biraz daha genişletilmiştir.

Evin duvarları içerden kerpiç malzemedir. Sofanın doğusundaki salonun güney ve doğu duvarındaki pencereler büyük bir dikdörtgen niş içine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen formu olan pencereler içerden de dışarıda olduğu gibi kaş kemer alınlıklıdır. Pencere nişlerinin yanlarında birer küçük niş bulunur. Bu küçük nişler 7

dilimli kemerlidir. Odanın kuzeyindeki bir kapıyla kuzeydeki odaya geçilir. Oda ahşap kirişler üzerine hatıllarla örtülüdür. Kuzeydeki iki oda sade olup günümüzde molozlarla doludur.

Ahşap bir merdivenle ikinci kata çıkılır. İkinci kat odaların düzeni de birinci katla aynıdır. Evin batı cephesinde yol seviyesinin yüksek olmasından dolayı ikinci katta sofanın batısında ek odalar bulunmaktadır. Sofadan geçiş olmasa da iç sofalı plan düzenlemesine benzemektedir. Sofanın kuzeyinde batı ve doğu odaları arasında bağlantı sağlayan ayrı bir bölüm daha bulunmaktadır. Sofanın güney cephesinde büyük bir pencere vardır. Zemin kare tuğlalarla kaplıdır. Çatı çöktüğü için özellikle kuzeydoğu oda tahrip olmuştur.

1.12. RIZA ÇETE EVİ

Muş merkez, Minare Mahallesi Değirmen Sokak'ta bulunmaktadır. İki katlı olan ev 10.40 x 12.40 m. dış ölçülere sahiptir. İç sofalı evler planındadır. Alt ve üst katın bağlantısı kapatılarak günümüzde iki ayrı aile tarafından kullanılmaktadır.

Doğu cephe evin ana cephesidir. Giriş kapısı buradaki sokağa açılmaktadır. Kapı iki kademeli sivri kuşatma kemerlidir. Kemerler yanlardaki başlık formu konsollara oturmuştur. Kapının yanlarında sekiler bulunmaktadır. Kemer gözünde kare formu bir pencere yer alır. Bu cephedeki her iki katın pencereleri kaş kemer alınlıklıdır. Cephedeki giriş kapısının üstünde ikinci katta ahşap cumba (balkon) vardır (Resim:14). Kuzey cephe başka bir evle bitişerek

Resim 14: Rıza Çete Evi doğu cephe

kapatılmıştır. Batı cephenin ekseninde, doğu cephedeki kapının hizasında ikinci tali kapı bulunmaktadır. Bu kapıdan evin avlusuna ve bitişikteki tandırlığa (kilere) geçiş sağlanmıştır. Günümüzde bu kapı ikinci katın kapısı olarak kullanılmaktadır. Alt kat moloz taş, üst kat da kerpiç malzemeye, Güney cephe tamamen moloz taş malzemeye inşa edilmiştir.

Doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen planlı sofanın kuzey ve güneyinde ikişer oda vardır. Sofanın batısındaki ahşap merdivenle ikinci kata çıkılır. Her iki katta da doğu odalar diğerlerine oranla daha büyüktür. Odaların doğu duvarlarında ikili pencere düzenlemeleri vardır. Pencere-ler dış cephede olduğu gibi kaş kemerli alınlılara sahiptir. Pencere-lerin önlerinde sekiler bulunmaktadır.

Alt kattakiler bozulmuş olmakla birlikte üst katta sofaya açılan odaların kapılarının alınlıkları da yuvarlak kemer formludur. Sofanın doğusundaki bir kapıyla ahşap balkona (cumba) geçilir. Odalar alt kattakilerle aynı düzendedir. Odalar içerden ahşap kirişli hatıllarla, dışarıdan sac kaplı kırma çatıyla örtülüdür.

1.12. ÇENGİLLİ (SURP GARABET) KİLİSESİ KUZEYDOĞU YAPISI

Yukarı Yongalı Köyü'nde tarihi Surp Garabet (Çengilli) Kilisesi'nin yaklaşık 50 m. kuzeydoğusunda bulunan yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Tek nefli yapı 20.10 x 5.55 m. iç ölçülere sahiptir. İç mekân, kuzey-güney doğrultusunda, on yuvarlak destek kemer sırasıyla onbir eş bölüme ayrılmıştır. Kemerler doğu ve batı duvarlarda kısa gömme ayaklara oturmaktadır. Bu bö-

lüm-lerin üzeri doğu-batı doğrultusunda, tuğla örgülü beşik tonozlarla örtülüdür. Doğuda ortadaki büyük olmak üzere üçlü apsis düzenlemesi vardır. Apsisler tuğla örgülü yarım kubbe örtülüdür. Apsis kemerlerinin oturduğu gömme sütuncelerin başlıkları palmet formludur. Yapı dışarıdan oldukça sade moloz taş malzemelidir (Resim:15).

Resim 15: Yukarı Yongalı Çengilli Kilisesi I No.lu Kuzeydoğu Yapısı apsisi

1.13. ÇENGİLLİ (SURP GARABET) KİLİSESİ GÜNEYBATI YAPISI

Yukarı Yongalı Köyü'nde tarihi Surp Garabet (Çengilli) Kilisesi'nin yaklaşık 40 m. güneybatısında bulunan yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Tek nefli yapı 26.15 x 4.55 m. iç ölçülere sahiptir. Mekân boydan boya tuğla örgülü beşik tonozla örtülüdür. Tonoz, altı sivri kemerle desteklenmiştir. Taş malzemeli kemerler doğu ve batı duvarlarda basit konsollara oturmaktadır. Doğu yönde apsis bulunmamaktadır. Sade sağır bir duvara sahiptir. Güney duvarda başlardaki bölümler hariç aradaki beş kemer arasındaki bölümlerin ortalarında zeminden 2.30 m. yükseklikte, 1.80 m. uzunluğunda mazgal formlu 5 pencere vardır. Yapının

beden duvarları moloz taş, tonozu tuğla ve kemerleri düzgün kesme taş malzeme-
lidir. Yapı dışarıdan oldukça sade moloz
taş malzemedir.

2. MEZAR TAŞI VE TAŞ ESER ÇALIŞMALARI

Mezartaşları da anıt eserler gibi
bölgeye göre malzeme, form ve üslup açı-
larından farklılıklar göstermektedir.

2.1. MALAZGİRT SALTUKGAZİ MAHALLESİ TARİHİ MEZARLIĞI

Malazgirt ilçe merkezinin kuzey-
yinde Saltukgazi Mahallesi'nde bulunan
mezarlığın büyük bir kısmı tahrip olmuş,
günümüze sağlam olarak fazla mezar-
taşı gelememiştir. Mezarlık Patnos yolu
üzerinde bulunmaktadır. Yolu yapımı sı-
rasında mezarlığın güney kenarı tahrip
edilmiştir. Ayrıca köy yoluyla da mezarlık
ikiye ayrılmıştır. Mezarlığın büyük kısmı
batı bölümünde kalmıştır. Her iki bölüm
de düzgün ihata duvarlarıyla çevrilerek
koruma altına alınmıştır. Küçük olan doğu
bölüm de, kuzey - güney doğrultusunda
üç ayrılmıştır. Kuzey ve güney bölümler-
deki mezartaşlarının büyük bölümü tah-
rip olmuş iken orta bölümdelikler biraz
daha sağlamdır. Mezarlık doğudan ana
kayalıkla sınırlandırılmıştır. Buradaki pek
çok mezartaşı da bu kayalıktaki taşlarla
yapılmıştır. Bu bölümde Müslüman ve Hı-
ristiyan mezartaşları bulunmaktadır. Hı-
ristiyan mezartaşları genellikle sanduka
formlu ve üzerlerinde haç motifi yer alır.
Müslüman mezartaşlarından da günümü-
ze gelenler genellikle Osmanlı dönemine
ait olup şahideli ve sandukalı formdadır.
Mezartaşları genellikle yazısız ve sade-

dir. Yazılı olanlar da tahrip edilmiştir.
Orta bölümde temel seviyesinde kalmış
duvar izleri görülmektedir. Bunlar özel-
likle Muş yöresinde sıklıkla karşılaştığı-
mız açık türbelerden kalıntılar olabilir.
Orta bölümde mermer malzemeli kapak
taşlı bir mezartaşı günümüzde bu mezar-
lığın en değerli kültür varlığı olarak ulaşı-
mıştır. Fakat bu da büyük oranda tahrip
edilmiş ve parçalara ayrılmıştır. Bu kapak
taşının yaklaşık 10 m. güneyinde sadece
tek parçası mevcut aynı formda başka
bir kapak taşının bir bölümü ile yine ya-
kınlarında toprak altında kalmış başka bir
mezartaşı vardır. Bu bölümde yapılacak
kazılar sonucunda sağlam ve tarihli me-
zartaşlarına ulaşılabilir. Baş bölümü kırık
olmakla birlikte kısmen mevcut mermer
malzemeli kapak taşı; bugünkü haliyle
2.35 x 0.80 m. ölçülerinde ve 0.20 m. ka-
lınlığındadır. Ayrıca bu mezarın şahidele-
ri de kaybolmuştur. Bir blok halinde yapı-
lan kapak taşının yanları ve baş kısımları
parçalanarak dörde ayrılmıştır. Kapak
taşının orta bölümü ve baş bölümlerinde
şahidelerin yerleri boş bırakılmıştır. Baş
bölümlerinin köşeleri pahlanmıştır. Kapak
taşı dört yönden kazıma tekniğinde ters-
düz palmet kuşağıyla çevrelenmiştir. Baş
ve ayak bölümleri, ortada bitkisel kompo-
zisyonda büyük bir daire madalyon ve bu-
nun çevresindeki daha küçük geometrik
kompozisyonda dört daire madalyondan
oluşan bir kompozisyonla bezenmiştir.
Genellikle Hıristiyanlara ait olan sandu-
kalar kademli ve üstte yuvarlak formdu-
dur. Kısa kenarlarında birer haç motifine
yer verilmiştir.

Mezarlığın büyük kısmını oluşturan
batı bölümü ortada tepe biçiminde yüksel-
tiye sahiptir. Büyük bir alanı kaplamakla
birlikte fazla bir mezartaşı ulaşamamış-
tır. Günümüze ulaşanlar da doğu ve kuzey

yönlerdedir. Buradaki mezartaşlarını da genellikle sanduka formudur. Az sayıda şahideli mezartaşları da vardır. Sandukalar, üçgen prizmal ve silindir formudur. Bazılarının uzun yan kenarlarında kemerli niş sıralarına yer verilirken genellikle sade bırakılmışlardır. Mezarlığın kuzeyinde bulunan silindir formu ve burmalı işlemeli sanduka değişik formuyla dikkat çekicidir. Ayrıca kesik prizmal formu bir sandukanın tamamen oyma tekniğinde, sekizgen kompozisyonlarla işlenmiştir. Bu yekpare sandukanın uç kısımlarında da şahide yerleştirebilmek için oyuklar bulunmaktadır.

2.2. BULANIK-UZGÖRÜR-ALAGEZ MAHALLESİ MEZARLIĞI

Bulanık İlçesi'nin Uzgörür Beldesi'nin Mahallesi olan mezra, Uzgörür'ün 2 km. batısındadır. Mezarlık köyün 100 m. batısında bir tepe üzerinde yer almaktadır. Mezarlık, şahideli ve şahideli-sandukalı türde mezarlardan oluşmaktadır Kahverengi veya siyah renkli andezit tüf malzemeyle yapılmışlardır. Dikdörtgen, yuvarlak ve üçgen formuludurlar. Oldukça sade süslemelere sahiptirler. Bir grup şahidede alınlık bölümleri dışa taşırılmış ve basit bir sıra mukarnasla süslenmiştir. Mezarlığın ortasındaki bir şahide fesli bir başlığa sahiptir. İki veya üç kademeli üçgen formunda basit mukarnaslı olanlar da vardır. Özellikle mezarlığın güneyindeki mezartaşlarında kılıç, kalkan ve kama motifleri işlenmiştir. İki şahidede de tüfek motifi yer almaktadır. Şahidelerden biri ortadaki mille birleştirilmiş iki parçadan oluşması açısından değişik bir uygulama sergilemektedir. Sandukalar sade üçgen prizmal formdadır.

2.3. GÜNBATMAZ KÖYÜ MEZARLIĞI

Mezarlık köyün 500 m. kuzey doğusunda yer almaktadır. Mezarlıktaki izlerden çok sayıda mezar taşının bulunduğu fakat zamanla bunların tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Mezarlığın kuzey bölümü yeni definlerde kullanılmaktadır. Tarihi mezarlar güney bölümde yer almaktadır. Büyük oranda otlarla ve toprakla örtülmüştür. Şahideli, sandukalı ve şahideli-sandukalı türde mezarlar bulunmaktadır. Özellikle şahideler büyük boyutlu ve zengin süslemelidir. Fakat andezit tüf malzemelerinden dolayı doğal etkenlerle büyük oranda tahrip olmuşlardır. Mezarlıkta yan yana üç ve arkada bir şahideli mezar boyutlarıyla dikkati çekmektedir. Bunların yanında da silindirik formu üç sanduka tarzı mezar süslemeleriyle önemlidir. Bu sandukalı mezarların yaklaşık 10 m. batısında at formu bir mezartaşı mevcuttur. Şahidelerden uzun olanı 2.50 m. yüksekliğindedir. Baş taşı sağlam olmakla birlikte ayak taşı parçalanmıştır. Mezarın ayrıca kapak taşı da mevcuttur. Tamamen Ahlat mezarları üslubundadır. Şahidenin iç yüzü büyük oranda tahrip olmakla birlikte alınlığında stilize ejder motifli rumi kompozisyonu belirgindir. Arka yüzünde üstte geometrik ve bitkisel, ortada yazı, altta sivri kemerli niş ve bitkisel kompozisyon yer alır. Dikdörtgen kapak taşının yan yüzleri de bitkisel kompozisyonla süslenmiştir. Mezarlıktaki kırık parçalardan benzer başka mezarlarının da bulunduğu ama günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bu mezarların yaklaşık 10 m. güneyinde koyun formu iki mezartaşı bulunmaktadır. Şahidelerin büyük bir kısmı yıkılmış ve parçalanmış durumdadır. Sandukalar üçgen, pramidal, silindirik ve kademeli formdadırlar. Bunlar dışında iki

tane koyun formlu mezar taşı da tespit edilmiştir.

2.4. ESENLİK KÖYÜ MEZARLIĞI

Esenlik Köyü Mezarlığı, köyün 500 m. batısında bulunmaktadır. Mezarlıktaki mezartaşları şahideli, sandukalı ve şahideli-sandukalı türdedir. Sandukalı türde mezarlar genellikle mezarlığın doğusunda yer almaktadır. Kademeli, dikdörtgen prizma, silindirik, üçgen olmak üzere çok çeşitli formlarda sandukalar bulunmaktadır. Sandukalardan bir bölümünün baş ve ayak kısımları şahide şeklinde yükseltilmiştir. Şahideli türde mezartaşları da 13-14 yüzyıldan Geç Osmanlı döneme kadar geniş bir zamana yayılmıştır. Özellikle mezarlığın ortasındaki ağaçlık bölümdaki şahideli formda mezar taşları zengin özellikler sergilemektedir. Fakat bunlar da sağlam olarak ulaşamışlardır. Muhtemelen bunlar mezarlığın en eski mezar taşlarıdır. Mezarlıkta Osmanlı Dönemine ait olduğu anlaşılan serpuşlu şahideler bulunmakta olup başlıkların hepsi kırılmıştır. Başlıklar farklı formlardadır. Mezarlıkta iki adet koyun formlu mezar taşı da bulunmuştur. Mezartaşları genellikle andezit tüf taşıyla yapılmıştır. Bununla birlikte birkaç örnekte mermer malzeme de görülür. Mezarlıkta 100 civarında mezartaşı tespit edilmiş ve incelenmiştir.

2.5. MOLLAKENT BELDESİ MEZARLIĞI

Mollakent'in Pınarbaşı Mahallesi'deki tescilli mezarlıkta mezar taşları üzerinde çalışmalar gerçekleştirildi. Tarihi değere sahip mevcut mezar taşları ve 5 açık türbe üzerinde ayrıntılı incelemeler-

de bulunuldu. Mezarlıkta şahideli, sandukalı ve koyun formlu mezar taşları bulunmaktadır. Üç örnekte Ahlat mezar taşlarına benzer zengin bitkisel süslemeler yer almaktadır. Mezarlık kuzeye doğru genişletilmiştir. Bu bölümlerde mermer malzemeli şahideler de mevcuttur. Bunlar dışındaki şahideler andezit tüf malzemedir. Kuzey bölümdeki şahidelerde serpuşlu örnekler de mevcuttur.

2.6. AKKENT MEZARLIĞI

Mezarlık tamamen tahrip olmuştur. Sandukalı ve şahideli formdaki mezar taşları yıkılmış ve parçalanmış durumdadır. Şahidelerin oldukça zengin işlemeli olanları mevcuttur. Bunlar da mezarlığın 13-14. Yüzyıllara ait olabileceğini göstermektedir.

2.7. VARTO OĞLAKÇI KÖYÜ MEZARLIĞI

Oğlakçı Köyü'nün 1 km. batısındaki tarihi mezarlıkta iki adet koyun bir adet şahideli ve sandukalı formda mezar bulunmaktadır. Bu mezartaşlarından koç formlu olanlar mezarlığın doğusunda ve ortasında bulunmaktadır. Mezartaşları kalker malzemedir. Doğudaki koç formlu mezartaşı biraz daha fazla tahrip olmuştur. Ortadaki koç formlu mezartaşı formu bakımından diğerinden daha yenidir. Sadece batıdaki şahideli ve sandukalı mezarın baş taşı üzerinde 1242 (1827) tarihi vardır. Sanduka iki yan taşı ve üstteki kapak taşından oluşmaktadır. Ayak taşı sade iken baş taşının dış yüzünde kılıç kalkan, iç yüzünde de üç tabanca, kılıç, kama motifleri ve tarih bulunmaktadır. Mezarlıkta bunlar dışında koç ve şahideli mezar taşları bulunmaktaysa da bunlar yeni veya sadedir.

2.8. VARTO ARMUTKAŞI KÖYÜ MEZARLIĞI

Armutkaşı Köyü'nün batısındaki tarihi mezarlıkta günümüze yakın olmakla birlikte şahideli mezarlar vardır. Bu mezarlardan birinde baş taşının iç ve ayak taşının iç yüzünde insan figürlü bulunmaktadır. İnsan figürünün sadece baş kısmı bulunmakta, kolları ve elleri yaba, kırık ve dirgenlerle sembolize edilmiştir. Bu mezar yarım daire formu yekpare sandukaya da sahiptir.

SONUÇ

Muş'ta 2008-2010 yıllarında yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen ve incelenen taşınmaz kültür varlıkları ile ilgili bulgu ve gözlemler şunlardır;

Muş il merkezinde, Kale, Minare, Dere ve Murat Paşa mahallelerinde bulunan tarihi evler hızla yok olmaktadır. Bu evlerin bulunduğu mahallelerin merkez ve arazilerinin değerli olması yıkımları hızlandırmaktadır. Ayrıca evlerin kerpiç malzemelerle yapılmaları ve bakımsızlıkları da bu yıkımda etkilidir. Muş kentinin koruma amaçlı imar planının bulunmaması da önemlidir. Kullanılan evler de büyük oranda tamirat ve tadilatlarla orijinalliklerini kaybetmektedir. Muş merkezdeki tarihi evlerin bir an önce koruma altına alınması gerekmektedir.

Mezarlıklardaki tarihi mezarlar doğal ve insani etkenlerle günden güne hızla tahrip olmaktadır. Ayrıca bütün mezarlıklarda günümüzde de yeni gömülerin devam etmesi tahribi artırmaktadır.

İncelenen mezarlıkların hepsi birbirlerinden farklı özellikler sergilemektedir. Bu durum Muş coğrafyasının zen-

ginliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Mezartaşları üzerindeki bazı motifler özellikle bölgedeki diğer illere oranla farklılıklar sergilemektedir.

SUMMARY

In accordance with the permission of Museums General Directory, Turkish Republic Ministry of Culture and Tourism; A surface search under my directorate was carried out in Muş city and the neighboring counties with my team in July and August between the years 2008-2010. This search was supported by Ministry of Culture and Tourism monetary, Circulating Capital Actuation.

2008 period of the research was done in Malazgirt county and the related villages, 2009- Bulanık county and villages, first days of 2010 period, in Muş city center, central and west part of Varto county and last period of so called year was done in villages of Hasköy and Korkut counties.

At the end of investigations, within the context of 2863 numbered Culture and Nature existences, mosque, church, inn, public bath, bridge, tomb and house as monumental architectural buildings and graveyards and tombstones were detected.

Historical Works, were different as material and building specialities according to regions they existed. Uncovered tombs are especially in the borders of Bulanık county, and here material andesite tufa, where as in Malazgirt region there are basalt based materials, and there is mudbrick material in civil architectural works and andesite

tufa in other buildings in Muş center, this is noteworthy.

The historical houses in Muş are in Kale, Dere, Minare, Murat Paşa districts. Generally 2 storey houses. Downstairs are made from rubblestone as high as 1,2 m., and upper parts mudbrick material common; however brick material was used in the east and South wall facade of Balakayalar House and South facade of Tahsin Saraç house, Stone material was used. The houses are middle anterooms. The archways in facades and brow-arched window pediments noticeable and has a regional character.

Tombstones like monumental works indicated differences in terms of form styles according to the region.

These are the findings and observations investigated and put forward concerning with the Unmovable Cultural Existences in the surface search, 2008-2010 in Muş.

The historical houses of Kale, Minare, Dere, and Murat Paşa districts and Muş city, have been disappearing fast. The districts the houses have been is central and its property is valuable for that reason the disappearing is becoming fast. Besides the houses are made of mudbrick material and its untented position is influential in demolishing. And there is no municipal plan in Muş for the aim of protection. The houses lose their originality by repairment and refurbishment. The historical houses in

Muş should be taken under protection as soon as possible.

The historical graves in cemeteries are being demolished due to human and natural effects day by day. Besides the new burials are going on nowadays also increase the demolishing process.

The cemeteries investigated have different specialities different from each other. This situation is significant because that shows the wealth of the geography of Muş. Some motifs on the tombstones are different from those which are in different cities of the region.

NOTLAR

- * Yrd. Doç. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ; Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, karabük / TÜRKİYE, bnkilavuz@gmail.com
- 1 Yardım ve desteklerinden dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne; Bakanlık Temsilcileri Erol Uslu, Bilal Yürük, Bülent Üçdağ'a, ekip elemanları; İsa Bayrak, Davut Yalçın, Mustafa Hakan Çimen, Abdülbaki Işıkkdoğan, Habib Akkurt, Aykan Temur'a, kitabeleri okuyan Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'na, yardımlarından dolayı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, belediye başkanlarına ve köy muhtarlarına teşekkür ederim.